

Gräsrotsmuseer

Vem bryr sig om museerna – fågel, fisk eller gräsrötter mitt emellan? Reflexioner från några museiresor

MARIA BJÖRKROTH är universitetslektor i museologi vid Umeå universitet. Under den sydafrikanska vårintern 2001 var hon utbyteslärare i Kapstad, Sydafrika, inom det Sida-finansierade projektet "Visual Cultures in Dialogue". Projektet har under en treårsperiod drivits av Bildmuseet och avd. för museologi vid Umeå universitet samt Konsthögskolan i Umeå. Hon disputerade 2000 i museologi med avhandlingen Hembygd i samtid och framtid 1890–1930 och undervisar vid institutionen för kultur och medier samt forskar inom projektet "Landskapet som arena" vid institutionen för historiska studier, Umeå.

En av de oftast citerade meningarna i den internationella museidefinitionen är den som beskriver museet som "en institution som tjänar samhället och samhällsutvecklingen". Mot bakgrund av tankarna om delaktighet och demokrati är det lätt att förstå att folk med fötterna på jorden slår sina kloka huvuden ihop för att komma fram till hur museer, i stället för att representera stater eller individer, skulle kunna förverkligas som uttryck för kollektiv av människor. Gräsrotsintresset för kulturarvet är ett närmast oändligt verksamhetsområde och omges å ena sidan av statspolitiska intressen för kulturarv och å andra sidan av individer som definierar sina privata samlingar som museer för att besitta en plats i framtiden.

En person med erfarenheter från detta fält är Bongani Mgijima i Lwandle, en av Kapstadens kranskommuner cirka sextio kilometer från stadens citygryta. Bongani deltar i räddandet av en av de äldsta arbetarbostäderna i Lwandle. Han har gått den museiutbildning som ges på Robben Island och har under tre månader följt B-kursen i museologi vid Umeå universitet som utbytesstudent inom det Sida-finansierade programmet "Visual cultures in dialogue". Han är en eldsjäl för det lokala museet i Lwandle.

STATEN OCH MUSEER I CENTRUM

Ibland väntar vi oss att stater manifesterar sig genom att lägga grunden till nya museer. I Sverige har statsstödet till museer och kulturmiljövård varit förenat med uppdraget att verksamheterna skall bidra till att utveckla kulturarvets

Bongani Mgijima visar två familjers bostadsutrymmen som museet i Lwandle kommer att förvalta. Det är ett kåkstadsskjul där innerväggar liksom inredning präglas av brädlappar, wellpappkartonger och säckväv. Ändå har familjerna haft tak och tre väggar som varit bättre än i de flesta andra skjul. Foto: Maria Björkroth.

betydelse i det demokratiska samhället och att vara en angelägenhet för alla. Efter apartheid har den sydafrikanska regeringen gett de tidigare verksamma museerna betydande utmaningar för att de skall visa hur de bidrar till uppbyggnaden av det nya demokratiska Sydafrika samtidigt som regeringen satsar huvuddelen

av statens museibudget på de nygrundade museet på Robben Island och Nelson Mandela-museet. Det är museer som inte berör människorna i Bonganis township. – För dessa människor, sa Bongani, är ett museum något som ligger inne i en storstad och som man varken har tid eller anledning att besöka. Han återkommer

många gånger till att människorna i Lwandle inte hade en förståelse för varför ett museum skulle ligga på deras ort.

Orden om museerna som resurs för demokrati, utveckling och delaktighet blir tomma ur gräsrotsperspektiv. Ur ett fågelperspektiv är Lwandle alltför litet och obemärkt för att uppmärksammas med pengar från staten. Bongani är oavlönad som intendent för ett museum som endast sporadiskt kan få små ekonomiska bidrag och då enbart till enstaka projekt. Under ytan finns inte heller donatorer eller samlare som kan träda fram som museets ryggrad. – Hur ska folk kunna lämna något till museet när de inte ens har någonstans att bo och ännu mindre några saker till övers, frågar sig Bongani.

KOLLEKTIVENS MUSEER

Bongani står inför gräsrotsmuseernas livsavgörande fråga. Vilket är det kollektiv som kan forma just detta museum till sin offentliga plats? Det är också den fråga som gör att museiverksamhet kan vara uttryck för demokrati. Blotta existensen av ett museum är en stående inbjudan att komma på besök. Museer är tillgängliga platser i samhället, platser som är resurs för möten. När du kommer till en ny plats och inte känner någon så är du ändå aldrig mer främmande än att du kan besöka museet. Sådana besök kan leda till reella möten men det är dessutom alltid ett möte med sig själv och sin relation till andra: Känn dig själv, gå på museum. De platser som museerna utgör är utrymme för levandets och föränderlighetens processer. Att möta och lära känna andra, eller sig själv, är något som inte kan göras en gång för alla. Därför är en del museer levande medan andra framstår som döda. Levande

är de som provar sitt material och sitt utrymme i samhället, döda är de som inte upplåter sitt utrymme och möter det omgivande samhället. I själva verket är museer som tjänar samhället genom att vara en angelägenhet för många olika kollektiv mer att likna vid verb än vid substantiv. Museer lever när någonting utförs och berör. Är de "bara substantiv" dvs. avslutade samlingar och färdiga byggnader berör de kanske bara dem som såg till att de skapades och förlorar på så sätt snabbare sin samhällsrelevans.

MUSEUM ETT MODERNT MEDIA

Museer fungerar i vår tid som ett kommunikationsmedel. Såväl telefoner som museer ökar den mellanmänniskliga kommunikationen när och om de används. Att bygga museum är som att börja kommunicera på ett nytt sätt, som att tala ett nytt språk. Jag kom med planet från London och hade inte varit i Sydafrika mer än en kvart när jag frågade taxichauffören vad som var aktuellt i Kapstaden just då. Det fanns inget särskilt att berätta menade han, alla riktigt farliga extremister som härjat med bomber och våld på offentliga platser satt inom lås och bom och den lokala politiken dominerades av att borgmästaren hade råkat i blåsväder för att han ville byta namn på två gator i centrum och uppkalla dem efter Nelson Mandela och Desmond Tutu. Nåt nytt var inte aktuellt i Kapstaden, livet rullade i vanliga spår, sa han, medan bilen susade fram på motorvägarna mot centrum, vägar som bildar murar mellan förstäder med enkla hus och bostätningar med oändliga rader av bostadsskjul. Jag frågade hur det gått med återlämnandet av mark i stadsdelen District Six till dem som tvångsförflytta-

des därifrån. Men inte heller detta var någon stor fråga i chaufförens värld. Han var själv född och uppvuxen där och hörde till dem som tvångsförflyttats, men inte ville han och inte tänkte han på att flytta tillbaka. För hans del var det tillräckligt att den som ville nu kunde se allt på District Six Museum. Så tillade han att han tidigare i veckan kört några engelsmän till ett nytt "township museum" och det var ju förstås något nytt och man kunde ju göra som engelsmännen – ta en taxi dit. Han skrev ner namnet på townshipet innan han lämnade av mig; på lappen stod det Lwandle.

MUSEET OCH KARTAN

Museets fullständiga namn är *Lwandle Migrant Labour Museum*. Det har bokstavligen satt Lwandle på kartan. Innan museet invigdes fanns orten inte på kar-

torna trots att cirka 25.000 personer bor där. Nu har man fått två skyltar, en vägskylt med ortnamnet och en hänvisningsskylt med symbolen för museum. På turistinformationerna i centrala Kapstaden kan turisterna ta museets broschyr och förväntar sig väl då även att kunna finna vägen till platsen för museet. Museets nuvarande utställning speglar relationen till kartor och skildrade samhällets framväxt under rubriken "Do you have a map".

Genom att definiera något i Lwandle som museum har platsen blivit möjlig att besöka utan att vara inbjuden av någon som bor i samhället. För dem är det ett slutet samhälle där man genast vet om det kommit en främling på besök. Det märkvärdigaste med detta är att allt sedan de första arbetarbarackerna byggdes har Lwandle varit en plats som ingen utomstående skulle besöka. Lwandle kom till som en del av apartheids program. En anstaltsliknande anläggning av baracker

Den äldsta bebyggelsen i Lwandle är längor som varit ungarlsförläggningar. De har nu renoverats till familjebostäder med solenergidrivna varmvattenberedare på taken. Foto: Maria Björkroth.

Det blivande museet har på senare tid varit hem för åtta familjer. Fortfarande bor fyra familjer kvar, familjer som måste få nya bostäder innan museet har fullt tillträde till byggnaden. Om bostadslången inte sparats för att bli museum så hade den renoverats på samma sätt som de omkringliggande och blivit nya bostäder. Foto: Maria Björkroth.

för manliga svarta arbetare som byggdes på en åker isolerad från annan bebyggelse omgiven av inget annat än åkrar. I dag fylls de omgivande åkrarna av ett myller av bostäder i kåkar och skjul. De flesta innevanarna har inte någon anknytning till historien om Lwandle.

ETT MUSEIUPPDRAK

Engagemanget i samhällsutveckling toppar den internationella museidagordningen. *Museer som möter ekonomiska och sociala förändringar* var tema för den världsomspännande museiorganisationen ICOM:s (International Council of Museums) generalförsamling i Barcelona i juli 2001. Den internationella museidagen år 2001 hade temat *Museer som samhällsbyggare* och år 2002 är temat *Museerna och globali-*

seringen. Det är just de museer som representerar olika kollektiv "community museums" som framhålls som intressanta och samhällsrelevanta. Museer som representerar hela bredden av det anglosaxiska begreppet "community" utvecklas över hela världen. A och O är kollektivet, ingen kan ensam bilda en egen kommunitet, lika litet som ett "community museum". Ett sådant samhällsmuseum kan ha stöd av offentliga medel men det stora flertalet lever, liksom museet i Lwandle eller ett svenskt hembygdsmuseum, utan en långsiktig ekonomisk grund. Museer "underifrån" och de kollektiv som de representerar passar väl i sammanhang som handlar om demokrati, delaktighet och samhällsutveckling men passar dåligt i de ekonomiska styrsystemen och det gör att den ekonomiska ryggraden för dessa kollektiva platser är mycket bräcklig.

Samlingsalen i Lwandle disponeras av museet som utställnings-, arbets- och lagerlokaler. – Vi hade en tom lokal och en tillfällig utställning men på det sättet kunde vi öppna det här som museum fastän det dröjer innan vi kan visa arbetarbostaden, familjerna som bor där nu måste ju få någonstans att bo först, suckade Bongani. Foto: Maria Björkroth.

Bongani berättade om problemet att få ekonomiskt stöd till museiprojektet i Lwandle. Faktum var att för att få pengar till museet måste man först visa att man hade något att visa. Det ledde till att museistyrelsen gjorde ett avtal med innevanarna att få disponera ortens samlingslokal. Bongani menar att det är en stor diskrepans mellan statens propåer om hur nya museer skall kunna bidra till samhällsutvecklingen och det faktum att det är så svårt att få minsta lilla bidrag till verksamheten.

MUSEUM SOM HANDLING OCH AKTIVITET

Stora likheter präglar de museiskapande handlingar som formar olika museer inom området "community museums", även när resultaten till det yttre uppvisar stora skillnader. Museiskapandet är röster i en dialog i ett pågående samhällsbyggande. De här grupperna har valt museet som uttrycksform och som medel för att kommunicera ett kollektivs värden. Man skapar utrymmen som vänder sig till "alla"

och som uttrycker vilja att mötas kring de valda värdena. Det är platser där värdena är offentliga och om inget annat möte skulle uppstå så är de åtminstone sedda. De här museerna har också det gemensamt att de är beroende av gruppens idéer, personliga och materiella resurser. De formas av att de berör och av att både anläggningar och verksamhet kommer till utan, eller i varje fall innan, ekonomiska garantier finns för fortsättningen.

I Kapstaden finns sedan tidigare ett museum som är känt för att ha arbetat på ett sådant sätt, *District Six museum*. Det berörda kollektivet är människor som tvångsförflyttats från District Six. Museet har både varit en plats för att berätta människornas historia men också en plats för diskussionerna om hur District Six skall gestaltas i framtiden när de tvångsförflyttade som vill, flyttar tillbaka till nya hus men också andra människor kommer att bo där.

Det går inte att vrida tiden tillbaka till det samhälle som förstördes, det enda som är möjligt är att skapa ett nytt samhälle och man hoppas att det skall präglas av några av historiens värden.

MUSEIMÖTEN

Kapstadens krympande judiska befolkning och ökande muslimska befolkning har också format och formar museitrymmen för kommunikationen kring de värden som respektive grupp håller ihop kring. Det nya judiska museet, SAJM South African Jewish Museum, öppnade för ett år sedan, 12 december 2000. Utställningarna berättar inte om att den judiska befolkningen i Sydafrika också var utsatta för apartheidpolitiken. De handlar om olika människor som kommit till Syd-

afrika och deltagit i bygget av det sydafrikanska landet och utställningarnas budskap genomsyras av önskan om att denna grupp av invandrade skall vara sedd och finnas kvar i Sydafrika. Liksom andra utpekade grupper under apartheid tvångsförflyttades eller emigrerade den judiska befolkningen. Stadsdelar präglade av deras liv splittrades. Synagogorna i de gamla stadsdelarna stängdes och såldes eller revs. För mig framstår utställningarnas tilltal till besökarna som en replik i en mycket lång och långsam dialog om det sydafrikanska samhällets värden efter apartheid. Många arbetar frivilligt för att hålla museet och synagogan öppna för besökare.

Det nya museet kom till genom att några av församlingens familjer bildade en stiftelse som bekostade en ny utställningsbyggnad och nya utställningar. Man hoppas att museiverksamheten på sikt skall kunna bära sina egna kostnader, ännu är den beroende av fortsatt stöd från grundarna och donatorer eftersom man inte har något ekonomiskt stöd från offentliga organ.

Museer underifrån präglas av uppoffringar. Bongani jobbar för att utveckla museiverksamheten i Lwandle även när det inte finns något projekt som kan ge honom en egen lön för arbetet. Eric Michaels som sålde entrébiljetter till Judiska museet hade också varit projektledare för hela nybyggnadsprojektet och var tillförordnad som museichef medan stiftelsen rekryterade en ny chef. Bongani och Michaels kan ses som museernas motsvarigheter till barfotaekonomer, barfotalärare och barfotaläkare. De som är aktiva i Boo-Kap museum frågar sig just nu hur man börjar den process som skapar museum som en angelägenhet och röst för en grupp.

I stadsdelen Boo-Kap ligger moskéerna tätt, kanske var det så tätt synagogorna en gång i tiden låg när den judiska befolkningen var större än den är nu. Här finns också en del av den äldsta bevarade bebyggelsen i Kapstaden. Distriktet jämnades aldrig med marken på samma sätt som District Six. Ett av de gamla husen används av Boo-Kap-museet. Foto: Maria Björkroth.

Boo-Kap Museum är museum för Kapstadens muslimska befolkning. Det var ett museum som dog, men som kommer att återuppstå. Några skapade det, när det var färdigt förlorade det sin förmåga att engagera och i dag talar även de som sköter museet om dess fel och brister och om utställningarnas ålderdomlighet. Mannen som ordnade stadsdelspromenad, moskébesök och visning av museet för en grupp från Kapstadens linbanesällskap uppmanade alla som var intresserade att arbeta med museets förnyelse att höra av

sig. Ännu en grupp har börjat sitt museibyggnande nerifrån, verksamheten först, form och ekonomi i nästa steg.

MEDIUM FÖR KOLLEKTIVETS YTTRANDEFRIHET

Jag tror att det är närmast oundvikligt att Bongani kommer att få uppleva att även människorna i Lwandle så småningom kommer att delta i frågan om sitt museum på det aktivare sätt som han efterlyser.

Men det är också helt nödvändigt att professionella och offentliga aktörer inom museiområdet inser att den nya efterfrågan av museiverksamhet också påverkar arbetsformerna för alla museiinstitutioner som tjänar samhället och samhällsutvecklingen, såväl i andra länder som här i Sverige. Det är ett annat sätt att tänka museum, men också en logisk följd av de politiska staternas förändring genom post-imperialism och post-nationalism.

NOT

Robben Island Museum öppnade inför sommarsäsongens början i december 2001 en ny utställningshall och terminalbyggnad i Kapstadens hamn. Nelson Mandela förrättade invigningen den 1 december.

Projektet heter *Nelson Mandela Gateway* och har kostat 40 miljoner sydafrikanska rand. Resenärerna som skall göra sin pilgrimsfärd till Robben Island kommer nu att utgå från en byggnad i glas och betong med 2.500 m² golvyta. Besöksapparaten har därmed avlägsnat dem så långt som möjligt ifrån

Om inte byggnader består så finns stiftelsedokument för Kaplan Kushlick Foundation inhugget i ett stenblock placerat utanför South African Jewish Museum, Kapstaden. Foto: Maria Björkroth

upplevelsen av de förhållanden som präglade färden till ön då den användes som fängelse. Detta kan också sägas ha varit ett syfte med projektet eftersom nybygget skall symbolisera den upplysning som följde på Robben Islands mörka historia. I och med den nya porten till Robben Island så är museets mottagningsapparat fullt utbyggd och man har uppnått den nivå som enligt planerna skall vara full kapacitet.

KÄLLOR

Budgetpropositionen för 2002, SOU 2001/02:1, Stockholm 2001, http://finans.regeringen.se/propositionermm/propositioner/bp02/budget_helhet.htm

GCIS: South Africa Yearbook, 2000/01, Pretoria 2001, www.gov.za/yearbook/culture.htm

ICOM Statutes, Paris 2001, www.icom.org/statutes.html

Mgijima, Bongani & Buthelezi, Vusi, *Mapping Museum-Community Relations in Lwandle*. Manuskrift september 2001.

White paper on arts, culture and heritage; All our legacies, our common future, Department of Arts,

Culture, Science And Technology, Pretoria 1996, www.gov.za/whitepaper/1997/artscult.htm.

SUMMARY

Museums facing economic and social challenge: Who cares?

Community museums are a rising number of the museums around the world. This article based on a period of guest lecturing in Cape Town, South Africa discusses the work of creating new community museums from below. The article mentions the following museums: Lwandle Migrant Labour Museum, The District Six Museum, The South African Jewish Museum and The Boo-Kap Museum. The museum consists of activities and processes that engage people. If the museum fails to engage sustainable elaboration it dies. A museum that is ready and done, relatively quickly loses its relevance for the developing society. The growth of small and medium size community museums are an important signal to the museum society and governmental foundations to rethink their priorities.